

УДК 159.9.07:316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2024.4.3>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК СКЛАДНИК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Белавіна Тетяна Іванівна,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»
<https://orcid.org/0000-0002-0024-1491>

Блінов Олег Анатолійович,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та соціальних технологій
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»
<https://orcid.org/0000-0002-9523-0233>

Абрамян Наталія Дмитріївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології та соціальних технологій
Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»
<https://orcid.org/0000-0001-6956-8954>

Стаття присвячена важливій проблемі розвитку комунікативної компетентності майбутніх практичних психологів як складника соціального інтелекту та однієї з його ключових характеристик. Визнається актуальність дослідження проблеми комунікативної компетентності у сучасній психологічній науці. Це аргументовано важливими її характеристиками, такими як сприяння створенню ефективних соціальних і професійних відносин, а також досягненню визначених цілей у різних сферах життєдіяльності, крім сприяння, забезпечення взаєморозуміння у спілкуванні, зокрема в процесі професійного становлення та виконання професійних завдань практичним психологом.

Наголошено на багатогранності комунікативної компетентності та її важливості у різних життєвих ситуаціях – від побудови особистих взаємин до досягнення професійних цілей. Такий комплексний підхід дає змогу розглядати комунікацію не лише з позиції передачі інформації, а й з огляду на соціокультурну специфіку та емоційні чинники, що істотно підвищує ефективність взаємодії.

Проаналізовано основні досягнення в теоретичному та емпіричному аспектах зарубіжних та українських учених у межах заявленої теми. Визначено основні підходи у контексті соціальної психології до тлумачення цього поняття. Акцентовано роль комунікативної компетентності в розвитку соціального інтелекту, розглянуто соціальний інтелект як соціально-психологічну категорію та наведено його наукове обґрунтування.

Підкреслено, що зарубіжні дослідники зазвичай розглядають комунікативну компетентність як одну з важливих ознак соціального, практичного, емоційного інтелекту, пов'язують її із соціокультурною адаптацією. З іншого боку, виділено основні ракурси досліджень українськими вченими здобувачів вищої освіти, які переважно пов'язують соціальний інтелект з комплексом особистісних компетенцій, у тому числі соціальною та комунікативною, соціальною ідентичністю, успішною кар'єрною підготовкою тощо.

Ключові слова: інтелект, соціальний інтелект, комунікація, комунікативна компетентність, комунікативні вміння, емпатія, комунікабельність.

Bielavina Tetiana, Blinov Oleh, Abramian Nataliia. Communicative competence of future psychologists as a component of social intelligence

The article is dedicated to the important issue of developing the communicative competence of future practical psychologists as a component of social intelligence and its key characteristics. The relevance of researching communicative competence in modern psychological science is

acknowledged. This relevance is substantiated by its significant features, such as fostering the creation of effective social and professional relationships, achieving defined goals in various spheres of life, and ensuring mutual understanding in communication – particularly throughout the process of professional formation and the practical psychologist's execution of professional tasks.

The multifaceted nature of communicative competence and its importance in diverse life situations – from building personal relationships to achieving professional goals – is emphasized. Such a comprehensive approach allows viewing communication not only in terms of information exchange but also with regard to sociocultural specifics and emotional factors, thereby significantly enhancing the effectiveness of interaction.

The main theoretical and empirical achievements of foreign and Ukrainian scholars within the stated topic have been analyzed. The primary approaches in social psychology to interpreting this concept are outlined. The role of communicative competence in the development of social intelligence is highlighted; social intelligence is considered as a socio-psychological category, and its scientific basis is provided.

It is underscored that foreign researchers typically regard communicative competence as one of the key indicators of social, practical, and emotional intelligence, linking it to sociocultural adaptation. On the other hand, the principal research perspectives of Ukrainian scholars on higher education students are distinguished. They largely associate social intelligence with a complex of personal competencies, including social and communicative competencies, social identity, and successful career preparation, among others.

Key words: *intelligence, social intelligence, communication, communicative competence, communicative skills, empathy, sociability.*

Постановка проблеми. Постійні карколомні соціально-економічні, соціально-політичні кризи та психологічні виклики у сучасній Україні ставлять людину у соціальну ситуацію, яка вимагає ефективного адаптування до навколишньої дійсності й швидкого адекватного реагування на змінювання у соціальному просторі. Особливої уваги дослідників потребує професійне становлення осіб, які опановують соціономічні професії, зокрема майбутні практичні психологи.

Процес надбання здобувачами вищої освіти здатності встановлювати та підтримувати у межах професійних завдань необхідні контакти, взаємини та їх результативність, тобто формування комунікативної компетентності, підкреслює її вагомість, визначає цю компетентність як ознаку готовності до професійної діяльності за фахом, пояснює неослабний інтерес до проблеми та її наукового аналізу.

Актуальність дослідження проблеми комунікативної компетентності у сучасній психологічній науці підтверджується важливими її характеристиками та аргументами: сприяння створенню та зміцненню ефективних соціальних і професійних відносин, протегування досягненню визначених цілей у різних сферах життєдіяльності, забезпечення взаєморозуміння, зокрема в процесі виконання професійних завдань

практичним психологом, попередження виникнення конфліктів тощо.

Процес професійного становлення майбутніх практичних психологів, набуття ними спеціальних компетентностей у процесі здобування вищої освіти, їх фахова успішність багато у чому пов'язана з високим рівнем розвитку соціального інтелекту та його складників, зокрема комунікативної компетентності. За визначенням відомої української дослідниці Т. Титаренко (2020), «життєвий простір є соціокультурно визначеним, оскільки особистість постійно взаємодіє із соціальним середовищем, проявляючись передусім інтерперсонально» [1, с. 87]. Загальновідомо, що в процесі соціалізації взаємодія людини з навколишнім світом, із соціальною реальністю відбувається завдяки спілкуванню, а ефективність комунікативної діяльності певною мірою залежить від соціального, емоційного інтелекту, комунікативної компетентності, які розвиваються у процесі набуття соціального досвіду.

У методичних рекомендаціях щодо розроблення складників галузевих стандартів вищої освіти категорія «компетенція» визначається як певний «образ результату, який повинен бути досягнутий під час здобування освіти» [2]. Він передбачає, з одного боку, здатність знати й розуміти теоретичні знання, а з іншого – здатність до практичного й оперативного

застосування цих знань до конкретних ситуацій, причому цінності, етичні норми виступають як «невід'ємна частина способу сприйняття й життя з іншими у соціальному контексті» [2]. Більш ретельно категорія розглядається у колективній монографії про компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів [3]. В роботі підкреслено, що «...у формуванні професійних компетенцій майбутнього спеціаліста вирішальну роль відіграє не лише зміст освіти, але й освітнє середовище ВНЗ, зокрема, студентське середовище. Воно чинить соціалізуючий і виховний дієвий вплив на особистість студента. Основним середовищем спілкування і навчання студентів є академічна група» [4, с. 87]. Серед інших професійно значущих компетентності психолога визнаються інтегральною характеристикою, мають поліфункціональну структуру, дозволяють судити про рівень його підготовленості і здатності виконувати посадові функції як умову його успішної діяльності [3; 4].

Слід відзначити, що інтерес дослідників до умов, чинників, детермінант становлення професійної компетентності практичного психолога постійно зростає. Важливе місце посідає серед них комунікативна компетентність, яка являє собою здатність людини ефективно та відповідно до ситуації взаємодіяти з іншими, використовуючи різноманітні мовні, невербальні та соціальні засоби. Це зумовлено викликами соціально-політичної кризи, воєнного стану та його наслідками, викликами та запитамі сучасності.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасних підходів до проблеми становлення та зміцнення професійної комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога як важливого складника соціального інтелекту здобувачів вищої освіти.

Результати дослідження. Багато авторів наукового пошуку відзначають, що протягом життя кожна людина намагається розвивати, удосконалювати та збагачувати власні комунікативні вміння та навички, тим самим вона формує індивідуальний стиль спілкування. Однак у їхніх роботах відзначаються особливо вимогливі очікування комунікативної компетентності

від психолога під час виконання професійних завдань, у взаємодії з клієнтами, з колегами, у різних сферах людського буття: вміння правильно передавати інформацію, навичку зважати на комунікативний контекст, культурні та соціальні особливості комунікантів, а також добирати доречні стратегії з метою досягнення взаєморозуміння й успіху у взаємодії, у спілкуванні.

Окремі аспекти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів знаходять місце у дослідженнях провідних науковців України (В. Балахтар, 2018; О. Ковалева, 2014; І. Ковальчук, 2010, 2014; Г. Кошонько, 2018; О. Лозова, 2014; Н. Лук'янчук, 2014; Т. Щербан, 2002) [3; 4; 5; 6].

Узгодженими серед дослідників можна вважати базові складники комунікативної компетентності, до яких майже всі дослідники відносять не лише мовну, вербальну компетентності як наявність лексичного, граматичного надбання та здатність і вміння зрозуміло формулювати мовні конструкції, спираючись на мовні літературні норми. До ключових компонентів також відносять соціальну компетентність, культурну, прагматичну компетентність, невербальну та емоційний інтелект як здатність враховувати соціальний, культурний контекст, орієнтуватися на норми соціальної, міжкультурної взаємодії, вибирати оптимальну ефективну стратегію комунікації, вміти розпізнавати емоції інших, адекватно і коректно реагувати, використовувати невербальний арсенал для гармонійного «зафарбування» мовних конструкцій, здатність мінімізувати ризики виникнення конфліктів, створення сприятливої атмосфери взаємодії.

Комунікативна компетентність у навчальному процесі майбутніх психологів грає важливу роль, тому що дозволяє здобувачам освіти краще сприймати та засвоювати нові знання, плідно співпрацювати та дієво долучатися до спільних проєктів та дискусій, дозволяє уникати стереотипних, стигматизованих суджень, а це підвищує імовірність успіху у професійному становленні, подальшій кар'єрі. Крім професійних здобутків, комунікативна компетентність впливає на формування міцних, дружніх особистісних

зв'язків, підтримки у взаєминах, що підвищує ефективність соціальної взаємодії.

Подальша розробка проблеми з часом розширила поле інтересів до розуміння споріднених понять, виникли уточнення, наприклад розуміння, чи є такі соціально-психологічні явища продуктом особистої когнітивної організації, чи проявом «групової ментальності» тощо.

Незважаючи на наявність різних підходів до розуміння цієї категорії, вони сходяться у тому, що дефініція «комунікативна компетентність» є близькою або дещо навіть тотожною до понять «соціальна компетентність», «соціально-психологічна компетентність», які пов'язані загальними характеристиками: «здатність індивіда адекватно залучатись до складних міжособистісних взаємодій», взаєморозуміння, ефективних соціальних і професійних відносин тощо [3; 4; 5; 6; 7].

Л. Лепіхова вважає соціально-психологічну компетентність передумовою успішної самореалізації особистості, а П. Горностаї рольову компетентність як умову гармонійності життєвого світу особистості [5; 7].

Соціальна компетентність як поняття подовжила характеристики розгляду такої здатності людини, як сформована, розвинута система уявлень, знань про власне «Я», про оточуючу соціальну дійсність, про особливості власних поведінкових сценаріїв у типових соціальних ситуаціях, про здатність та наявність навичок адекватно та оптимально адаптуватися до мінливих умов соціальної дійсності. Тобто вона передбачає компетентність у сфері індивідуального стилю життя, поведінки з урахуванням соціальних норм, прийнятих традицій, уподобань соціального середовища, орієнтування у професійному контексті, у засобах спілкування в етнолінгвістичних спільнотах тощо. Тобто все це суттєво розширює сферу впливовості комунікативної компетентності, яка забезпечує вміння досягати у ситуативному спілкуванні «бажаних рівнів взаємодії».

У процесі наукової розробки проблеми багато дослідників надали перевагу категорії «соціальний інтелект», яка вперше була введена в 1920 р. Р. Торндайком [9], але увібрала у себе найбільш визнані визначення співвідношення «індивід – соціум – соціальна дійсність».

Соціальний інтелект як соціально-психологічна категорія та його наукове обґрунтування мають відносно нетривалу у часі історію, проте останні десятиріччя характеризуються зростаючим інтересом до цієї категорії як на міжнародному рівні (Д. Гоулман, 2008, Дж. Майєр, 2001; Р. Стернберг, 2001, Р. Торндайк, 1986), так і в рамках вітчизняної наукової думки (Е. Івашкевич, 2018; Я. Каплуненко, 2016; Л. Ляховець, 2009; Г. Ожубко, 2009; І. Стрілецька, 2016 та ін.). Соціальний інтелект досліджується як з точки зору адаптивності людини, практичного інтелекту, емоційного складника, так і вивчається в контексті професійного самовизначення (О. Кокун, 2012) [5; 9; 10; 11].

Виходячи з предмета цього дослідження, автори базуються на трактуванні соціального інтелекту як системи, як комплексу інтелектуальних здібностей, когнітивних можливостей особистості, які дозволяють розуміти інших людей, усвідомлювати власне «я» та забезпечувати свою зрозумілість для оточуючих. Визначення Е. Івашкевича дає таке пояснення цієї соціально-психологічної категорії: «... соціальний інтелект є самостійним новоутворенням у структурі інтелекту особистості та розглядається як інтегративна здатність адекватно сприймати, розуміти та прогнозувати поведінку й діяльність інших людей. Мудрість особистості в контексті цього визначення трактуватиметься як специфічна метакогніція, що реалізується через мнемічний складник соціального інтелекту» [11, с. 431].

У контексті розроблення цієї теми робочою групою започатковано емпіричне дослідження стосовно характеру, смислового навантаження категорій, що обговорюються, динамічності становлення соціального інтелекту та його складників, визначення рівнів його розвитку та порівняння цих рівнів комунікативної компетентності на різних етапах навчального процесу. Для коректного здійснення емпіричного складника нашого дослідження з метою реалізації завдань розроблений діагностико-корекційний інструментарій, який включає широкий спектр соціально-психологічних діагностичних та корекційних методів.

Серед інших емпіричних методів на певному етапі були застосовані такі: «Діа-

гностика соціального інтелекту» Дж. Гілфорда та М. О'Саллівена, «Оцінка комунікативних та організаторських здібностей».

На цьому етапі у діагностичному опитуванні взяли участь 83 особи з числа здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія», зокрема студентів 1–3 курсів бакалаврату та магістрантів 2 року навчання.

Аналіз результатів дослідження.

Виходячи із завдань статті, ми наведемо лише деякі попередні обговорення результатів. Обробка та інтерпретація отриманих результатів дозволили диференціювати показники розвитку рівнів соціального інтелекту серед здобувачів освіти першого та другого курсів, а також магістрантів та виявити певну позитивну динаміку розвитку соціального інтелекту. За когнітивним компонентом здобувачі вищої освіти першого курсу бакалаврату продемонстрували показники розвитку соціального інтелекту нижче середнього (значущість Z-критерію $p \leq 0,05$), що порівняно з представниками третього курсу та магістрантами, у яких показники відповідали середньому рівню (третьій курс) та середньому і вище середнього рівню у магістрантів (значущість Z-критерію $p \leq 0,1$). Це виявилось найбільш виразною різницею.

Також позитивна динаміка на рівні тенденцій була відзначена за показниками комунікативних та організаторських здібностей, що характеризує поведінковий компонент соціального інтелекту. Потреба у самостійності прийняття рішень, прагнення до активного спілкування та ініціативності в різних сферах людського буття, а також відстоювання власних переконань зростають у процесі дорослішання та навчання у ВНЗ.

До цього слід додати поступове опанування спеціальністю 053 «Психологія», фахових знань з психології та професійне зростання здобувачів вищої освіти, яке відбувається в процесі участі в різнома-

нітних фахових практиках, що сприяють розвитку всіх компонентів соціального інтелекту.

Висновки. Проблема комунікативної компетентності у сучасній психологічній науці тісно пов'язана з її розвитком у процесі навчання у ВНЗ та професійного становлення майбутніх психологів. Комунікативна компетентність включає комплекс знань, умінь та навичок, які визначають соціально-психологічну ефективність людини у взаємодії у соціумі, у соціальної дійсності, враховуючи різні аспекти спілкування: психологічний, соціальний, етнолінгвістичний. Теоретичний аналіз дозволив підсумувати, що як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології вона трактується як сукупність внутрішніх ресурсів для створення ефективної комунікації у різних сферах людського буття.

На сучасному етапі розробленості комунікативна компетентність виступає як складник соціального інтелекту та одна з його ключових характеристик: сприяння створенню ефективних соціальних і професійних відносин, досягненню визначених цілей у різних сферах життєдіяльності, забезпечення взаєморозуміння у спілкуванні, здатність удосконалювати комунікативні вміння шляхом практики, рефлексії та безперервної освіти та професійного зростання.

Перспективи подальших досліджень. У контексті розроблення цієї теми робочою групою заплановано серію публікацій стосовно емпіричного дослідження характеру, смислового навантаження цієї категорії, динамічності становлення, визначення рівнів його розвитку та порівняння цих рівнів комунікативної компетентності на різних етапах навчального процесу. За результатами емпіричної частини дослідження планується створення програми розвитку у здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» цієї вкрай важливої професійно значущої компетенції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Життєвий світ і психологічна безпека людини в умовах суспільних змін. Реферативний опис роботи / М.М. Слюсаревський, Л.А. Найдьонова, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, П.П. Горностай, О.М. Кочубейник, Б.М. Лазоренко. Київ : Талком, 2020. 318 с.
2. Методичні рекомендації щодо розроблення складників галузевих стандартів вищої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0918729-20#Text>
3. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів : монографія / авт. кол.: під наук. ред. Лозової О.М. Вінниця : Віндрук, 2014. 184 с.

4. Розвиток соціально-комунікативної компетентності обдарованих учнів початкової школи : посібник / Н.В. Лук'яничук, Н.А. Климова, О.А. Ковальова, Ю.Ю. Савченко та ін. ; за заг. ред. Н.В. Лук'яничук і Н.А. Климової. Київ : Інститут обдарованої дитини, 2014. 132 с.
5. Ковальчук І.В. Проблема комунікативної компетентності у вітчизняній та зарубіжній психології. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Випуск 14. 2010. С. 167–176.
6. Щербан Т.Д. Компетентність як якісна характеристика спілкування. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка, АПН України / за ред. С.Д. Максименко. Київ : Гнозис, 2002. Т. IV. С. 327–332.
7. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічна компетентність як передумова успішної самореалізації особистості. *Наукові студії з соціальної та політичної психології* : збірник статей. 2002. Вип. 6(9). Київ : Міленіум. С. 57–71.
8. Старинська О. Проблема психологічної сутності понять «соціальний інтелект» та «емоційний інтелект»: науковий дискурс. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2022. Вип. 3, № 56, с. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.32689/maurpsych.2022.3.6>.
9. Thorndike R.L., Hagen E.P., Satter J.M. Stanford-binet Intelligence Scale (Technical Manual). 4th edition. Chicago : Riverside, 1986. P. 216–242.
10. Goleman D. *Primal Leadership: Learning to Lead With Emotional Intelligence*. Boston : Harvard Business School Press, 2008. 300 p.
11. Івашкевич Е.З. Соціальний інтелект педагога : монографія. Київ : ТОВ «Принт-Хауз», 2017. 536 с.

REFERENCES:

1. Slusarevskiy, M.M., Naidonova, L.A., Tytarenko, T.M., Tatenko, V.O., Hornostai, P.P., Kochubeinyk, O.M., & Lazorenko, B.M. (2020). *Zhyttievyyi svit i psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh suspilnykh zmin. Referatyvnyi opys roboty [The life world and psychological safety of a person in conditions of social changes: A summary description of the work]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].
2. *Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia skladnykh haluzevykh standartiv vyshchoi osvity [Methodological recommendations for developing components of branch standards of higher education]*. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0918729-20#Text> [in Ukrainian].
3. Lozova, O.M. (Ed.). (2014). *Kompetentnisnyi pidkhid u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh psykholohiv: monographiya [Competence-based approach in the professional training of future psychologists]*. Avt. kol.; pid nauk. red. Lozovoi O.M. Vinnytsia: Vindruk [in Ukrainian].
4. Luk'ianchuk, N.V., Klymova, N.A., Kovalova, O.A., Savchenko, Yu.Yu., et al. (2014). *Rozvytok sotsialno-komunikatyvnoi kompetentnosti obdarovanykh uchniv pochatkovoї shkoly: posibnyk [Development of socio-communicative competence of gifted primary school students: A manual]*. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, I.V. (2010). *Problema komunikatyvnoi kompetentnosti u vitchyzniansii ta zarubizhnii psykholohii [The issue of communicative competence in domestic and foreign psychology]*. *Naukovi zapysky. Seriya «Psykhologhiia i pedahohika» – Scientific notes. Series "Psychology and pedagogy"*. Vypusk 14, 167–176 [in Ukrainian].
6. Shcherban, T.D. (2002). Kompetentnist yak yakisna kharakterystyka spilkuvannia [Competence as a qualitative characteristic of communication]. In S.D. Maksymenko (Ed.). *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuksa, APN Ukrainy – Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Vols. IV, pp. 327–332. Kyiv: Hnozis [in Ukrainian].
7. Liepikhova, L.A. (2020). Sotsialno-psykholohichna kompetentnist yak peredumova uspishnoi samorealizatsii osobystosti [Socio-psychological competence as a prerequisite for successful self-realization]. *Naukovi studii z sotsialnoi ta politychnoi psykholohii: Zbirnyk statei – Scientific studies in social and political psychology: coll. articles*. Vol. 6(9), pp. 57–71. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

8. Starinska, O. (2022). Problema psykholohichnoi sutnosti poniat «sotsialnyi intelekt» ta «emotsiyni intelekt»: naukovyi diskurs [The problem of the psychological essence of the concepts of "social intelligence" and "emotional intelligence": A scientific discourse]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology*, Vol. 3 (56), pp. 40–44. <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2022.3.6> [in Ukrainian].
9. Thorndike, R.L., Hagen, E.P., Satter, J.M. (1986). Stanford-binet Intelligence Scale (Technical Manual). 4th edition. Chicago: Riverside, p. 216–242.
10. Goleman, D. (2008). *Primal Leadership: Learning to Lead With Emotional Intelligence*. Boston: Harvard Business School Press. 300 p.
11. Ivashkevych E.Z. (2017). *Sotsialnyi intelekt pedahoha [Teacher's social intelligence]*. Kyiv: TOV «Prynt-Khauz» [in Ukrainian].